

Verkiezingen en corona

Rapportage van kwalitatief onderzoek

**Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties
Directie Democratie en Burgerschap**

MARE

Referentie BZK: 201700267.050.008
Projectnummer MARE: 2020138

6 augustus 2020

ACHTERGROND

De minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (hierna: BZK) heeft de Tweede Kamer laten weten in kaart te willen brengen wat mogelijke gevolgen zijn van COVID-19 voor de verkiezingen. De eerstvolgende verkiezingen zijn de gemeentelijke herindelingsverkiezingen, dit najaar in de gemeenten Appingedam, Loppersum, Delfzijl, Oisterwijk, Vught, Boxtel en Haaren. Vervolgens vinden de landelijke Tweede Kamerverkiezing plaats in maart 2021.

De minister van BZK wil voor september a.s. de Tweede en de Eerste Kamer informeren over de wijze waarop de komende verkiezingen met inachtneming van COVID-19 kunnen plaatsvinden. Het ministerie van BZK vindt het van belang om in dat kader na te gaan welke maatregelen kiezers verwachten en nodig vinden. Om daar inzicht in te krijgen zijn eind juli 2020 drie groepsdiscussies (focusgroepen) gehouden.

Onderzoeksdoelstelling

MARE heeft op 30 juli 2020 focusgroepen uitgevoerd, waarbij:

- inzicht is verkregen in de beleving (houding, zorgen en wensen) van kiezers omtrent COVID-19 maatregelen met betrekking tot de aankomende Tweede Kamerverkiezing;
- inzicht is verkregen in hoe voor kiezers een veilige situatie gecreëerd kan worden om te stemmen (i.r.t. COVID-19 en maatregelen).

Meer specifiek, inzicht in:

- Emotionele en praktische beleving
- Houding
- Waardering
- Wensen, verwachtingen en behoeften
- Voorziene zorgen en problemen
- Mogelijke triggers en barriers om wel / niet te gaan stemmen

Output onderzoek

- Inzicht in de beleving van de COVID-19 maatregelen tijdens het stemmen / in het stemlokaal.
- Handvatten en concreet advies ter optimalisatie van de gepercipieerde veiligheid met betrekking tot COVID-19 maatregelen en de eventuele communicatie bij het verkiezingsproces.

De onderzoeksverantwoording, gesprekspuntenlijst en stimulusmateriaal worden weergegeven in de bijlage.

MARE

MARE voert onderzoek uit binnen het kader van ISO 20252:2019 (kwaliteit onderzoek) en ISO 27001:2017 (data security). MARE conformeert zich tevens aan de richtlijnen van brancheorganisatie MOA wat betreft persoonsgegevens. Daarnaast voldoet MARE aan de overheidsnorm BIO (Baseline Informatiebeveiliging Overheid).

Disclaimer

Kwalitatief onderzoek is verkennend en inventariserend van aard. Uitkomsten van dergelijk onderzoek moeten dan ook in de eerste plaats worden gezien als indicatief en hypothesevormend en niet als (cijfermatig bewezen) feiten.

CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

Conclusies

Kiezers die reeds voornemens zijn te gaan stemmen, zijn ook van plan een stemlokaal te bezoeken en te stemmen tijdens de Tweede Kamerverkiezing. COVID-19 en / of COVID-19 maatregelen brengen daar vooralsnog geen verandering in.

- Het uitgangspunt is dat de overheid maatregelen treft, dat deze maatregelen in lijn zijn met de landelijk geldende COVID-19 maatregelen en dat de stemlokalen zo worden ingericht dat maatregelen kunnen worden nageleefd. De kiezer verwacht dat de overheid en de stemlokalen het proces goed regelen, zodat stemmen veilig is.
- De overheid heeft in het verstrekken van informatie, alsook het hanteren van de maatregelen een voorbeeldfunctie. De verwachting is daarom dat algemeen geldende RIVM-maatregelen consequent worden doorgetrokken (Nederland breed, voor zowel de kiezer, het stemlokaal alsook stembureauleden en eventuele andere aanwezigen).
- Informatie en communicatie over de maatregelen die gelden, wat en hoe dit wordt toegepast in de stemlokalen, zowel van tevoren alsook in het stembureau zelf (kracht van herhaling), is belangrijk om duidelijkheid te bieden c.q. verwachtingen te managen.
- Aan kiezers vragen om de handen schoon te maken en afstand te houden van andere kiezers wordt bijna als 'normaal' ervaren (in lijn met huidige COVID-19 maatregelen), maar tevens als voorwaarde in relatie tot stemmen en wordt daarom geaccepteerd.
  - Doordat de verwachting heerst dat maatregelen vooraf gecommuniceerd worden / maatregelen niet nieuw zijn (in lijn met landelijke COVID-19 maatregelen), is er maar beperkt de verwachting dat andere kiezers weigeren zich te houden aan de maatregelen.
  - De zorg dat het te druk kan worden, kiezers zich niet aan maatregelen houden / agressief reageren is er in enige mate echter wel. Om dit te voorkomen (en gepercipieerde onveiligheid te voorkomen), is de aanwezigheid van een coördinerende gastheer/ -vrouw van belang; niet té veel mensen in één ruimte, zodat de afstand behouden kan worden ('portier functie' en in mindere mate een handhaver).

Aanbevelingen

Kiezers zijn voornemens te gaan stemmen en verwachten dat de overheid maatregelen treft zodat dit veilig kan. Teneinde voor elke kiezer (jong en oud, ongeacht de geldende maatregelen) een veilige situatie te creëren om het stembureau te bezoeken en te stemmen is een aantal aandachtspunten in kaart gebracht:

- **Besef dat informatie een cruciale rol speelt.** Hoewel de algemene verwachting heerst dat landelijke COVID-19 maatregelen ook in het stemlokaal gelden, zijn er wel vragen. Kiezers hebben behoefte aan duidelijkheid omtrent de geldende maatregelen en het proces in het stemlokaal. De **aanwezigheid van een gastheer / -vrouw draagt bij aan de perceptie van veiligheid** (hanteren en coördineren maatregelen). Voor specifieke invulling (en gelaagdheid van) informatie verwijzen wij naar de resultaten sectie.
- **Bied handvatten in de vorm van aanvullende tips.** Sommige kiezers willen de veiligheid in eigen hand houden, extra handvatten zoals tips en maatregelen die men *zelf* kan treffen worden gewaardeerd. Zoals: communicatie van drukke versus rustige tijden om te stemmen, de mogelijkheid tot het zelf meenemen en dragen van handschoenen en / of een mondkapje. Dit biedt tevens duidelijkheid over of dit wel of niet is toegestaan in het stembureau.
- **Besteed aandacht aan de minder evidente praktische invulling van hygiëne** rondom het potlood, de ID-check, alsook het stemhokje. Besef hierbij - alsook in het algemeen - dat de overheid een voorbeeldfunctie heeft; maatregelen dienen *overall* (NL-breed, elk stembureau, overall in het stembureau) en door *iedereen* (kiezers, stembureauleden en de gastheer / -vrouw) te worden toegepast / nageleefd. Hierover informeren voorkomt potentiële vragen.
- **Kiezers verwachten informatie te ontvangen;** in de media (campagne), een flyer / brief bij de ontvangst van de stempas. Informatiebehoeften zijn driedelig:

Basis informatie	<ul style="list-style-type: none"> • 1.5 meter • Handgel • Looproutes • Gezondheidscheck (ook al is het vertrouwen hierin beperkt)
Gewaardeerd naast de basis informatie	<ul style="list-style-type: none"> • Aanwezigheid van een gastheer / -vrouw • Beleid rondom het potlood • Beleid rondom het overhandigen van het ID-bewijs en het stembiljet / de stempas • Overall maatregelen, het te verwachten proces en tips (tevens om zelf extra maatregelen te kunnen treffen)
Extra maar minder essentieel	<ul style="list-style-type: none"> • Spreiding van drukte op welke manier dan ook / informatie vooraf over drukke bureaus en drukke tijden • Reiniging / desinfecteren van het stemhokje • Aandacht voor de locatie; overall geschiktheid ruimte (bijvoorbeeld i.v.m. oppervlakte en ventilatie van de ruimte) en locatie an sich

RESULTATEN

Context

Tweede Kamerverkiezing

Doelgroepbreed is de Tweede Kamerverkiezing in maart 2021 iets waar kiezers nu nog niet over na hebben gedacht (in juli 2020). Desgevraagd zijn primaire associaties bij de verkiezing in relatie tot COVID-19 maatregelen voornamelijk gerelateerd aan:

- Drukke; 1,5 meter kunnen bewaken, wachttijden, maar ook ergernis / agressie ten aanzien van kiezers die zich niet aan de regels houden.
- Hygiëne; het rode potlood en desinfecteren van de handen en het stemhokje.
- Maar ook, een deel van de doelgroep maakt zich helemaal geen zorgen.

“De verkiezing is nog ver weg! Het is op dit moment wel weer normaal, alle dagelijkse bezigheden hervatten zich weer mondjesmaat. Hoe het in maart volgend jaar is weet ik natuurlijk niet, maar ik verwacht dat de landelijke regels ook gelden in het stemlokaal.”

“Hoe zullen ze dat straks doen met dat potlood? Moet je je eigen potlood meenemen?”

COVID-19 maatregelen

Maatregelen hanteren én naleven is doorslaggevend in of men zich ergens veilig voelt of niet, alsmede of je ergens wel / niet naar binnen gaat. Voornamelijk drukke beheersing en 1,5 meter kunnen bewaken zijn cruciaal.

- Verantwoordelijkheid voor het hanteren van de maatregelen ligt in perceptie bij de kiezer zelf; houdt afstand, heb je klachten blijf dan huis en was je handen regelmatig.
- Meer kwetsbare doelgroepen (zoals 60-plussers / naasten met ziekten) hechten hier nog meer belang aan en nemen daarom veelal zelf maatregelen of grijpen geboden handvatten aan.

“De supermarkt vind ik echt eng, het is veel te druk daar. Daarom ga ik nog steeds tijdens het ‘ouderen uurtje’. Ik ben blij dat die optie er is.”

“Ik spreek wel weer af met vrienden, maar groepen met meer dan 10 mensen vermijd ik nog wel.”

Verkiezingen en corona

Tweede Kamerverkiezing en COVID-19 maatregelen

Het voornemen om te gaan stemmen is hoog (tevens selectie criterium), corona en / of COVID-19 maatregelen brengen daar vooralsnog geen verandering in. In de houding ten aanzien van de COVID-19 maatregelen zijn doelgroepbreed verschillen:

- ± 60 tot 80-jarigen (en andere meer kwetsbare doelgroepen / naasten) zijn in de dagelijkse praktijk veelal meer bezig met de persoonlijke veiligheid in relatie corona(maatregelen). Ook in relatie tot stemmen hechten zij hier meer waarde aan. Hierdoor spreken zij meer vanuit het perspectief: *“je aan de maatregelen houden, dat doe je voor jezelf”*.

“Het vakantiegevoel heb ik dit jaar niet. Niet iedereen houdt zich aan de maatregelen, daarom let ik zelf wel meer op. Een mondkapje drukt je ook weer met de neus op de feiten.”

- ± 18 tot 60-jarigen zijn minder bezig met veiligheid en persoonlijke gevolgen in relatie corona(maatregelen). Daarom zien ze minder potentiële issues in relatie tot het stemmen. Hierdoor spreken zij vanuit het perspectief: *“je aan de maatregelen houden, dat doe je voor anderen”*.

“Ik vermijd niks, in het begin van de periode wel, maar nu ben ik zelf niet meer zo bang om het te krijgen. Je moet gewoon je gezonde verstand gebruiken. Voor anderen pas ik mij aan in de supermarkt, maar voor mij zelf maakt het niet zoveel uit.”

Maatregelen in het stembureau

Angst / twijfel ten aanzien van stemmen is er op dit moment (en gegeven de maatregelen) niet. De verwachting is dat de overheid / de stemlokalen maatregelen treffen en het daarom veilig is om te stemmen.

- De overheid heeft hierbij in perceptie een voorbeeldfunctie; eenduidige maatregelen (NL-breed en voor iedereen in het stembureau) en duidelijkheid worden daarom verwacht (in communicatie vooraf én in het stemlokaal).
- Maatregelen aan sich dragen bij aan gevoel van veiligheid om naar het stembureau te gaan en te stemmen.
- Afstand houden, Afscherming en Handhygiëne (voorgelegde maatregelen, zie bijlage 4) zijn duidelijke maatregelen die bijdragen aan veilig stemmen en spreken tot de verbeelding. Deze maatregelen zijn ook goed zichtbaar en controleerbaar.
- Hierbij speelt de gastheer / gastvrouw een cruciale coördinerende rol in het reilen en zeilen in het stemlokaal; een ‘portiers functie’ om het aantal kiezers in het stembureau te hanteren, coördinerend en houdt toezicht op of het mogelijk is om maatregelen na te leven.
- De verwachting heerst dat niet iedereen zich alom aan de regels houdt en daarom ‘toezicht’ bijdraagt aan de perceptie van veiligheid.
- De Gezondheidscheck (voorgelegde maatregel, zie bijlage 4) roept meer vragen op. Temeer omdat deze maatregel minder zichtbaar / controleerbaar is en mede doordat ervaringen vanuit de horeca in relatie tot de gezondheidscheck leiden tot beperkte geloofwaardig dat dit echt iets bijdraagt (in hoeverre weet je of iemand besmet is met COVID19). Desondanks draagt het benoemen van de check wel bij aan de waardering en veiligheidsbeleving (geen check past tevens niet binnen de voorbeeldfunctie van de overheid). De praktische inrichting van het stemlokaal is daarom extra belangrijk; afstand kunnen houden en hygiëne.

“Aan deze maatregelen zijn we al aan gewend. Dit is niets nieuws en is in lijn met wat we nu ook hebben aan maatregelen.”

“Het is een recht om te stemmen, de overheid moet ervoor zorgen dat dat dus ook veilig kan. Ik verwacht eigenlijk dat het goed geregeld zal zijn en stemmen gewoon mogelijk is.”

“Als ik mijn handen moet desinfecteren, waarom een hokje of potlood dan niet? Ik vind dat de overheid wel het goede voorbeeld moet laten zien en regels eenduidig moet toepassen.”

Informatiebehoeften

Hoewel de verwachting heerst dat maatregelen overeenkomen met de algemene COVID-19 maatregelen (RIVM) en daarom de nieuwswaarde beperkt is, wordt (aanvullende) informatie voorafgaand aan het stemmen gewaardeerd.

- Informatie vooraf benadrukt de gepercipieerde veiligheid (geen twijfel over maatregelen); over zowel de maatregelen, alsook het proces in het stemlokaal.
- Informatie vooraf geeft duidelijk over wat gefaciliteerd wordt om een veilige omgeving te creëren. Daarnaast biedt dit handvatten voor *zelf* te nemen maatregelen indien de kiezer dit nodig acht. Bijvoorbeeld: het meenemen / dragen van handschoenen en / of een mondkapje.
- Wachttijden (door de maatregelen) is een potentieel issue, in dit kader willen kiezers graag piektijden in het aantal bezoekers vermijden en is meer informatie / inzicht in piekuren wenselijk.
  - NB. Vanwege thuiswerken is er reeds een kans op meer spreiding / minder pieken en/of minder drukke stemlocaties in vergelijking met voorgaande verkiezingen.

Behoeften ten aanzien van informatie zijn primair:

- (1,5 meter) Afstand kunnen houden; drukte en hoe dit gereguleerd wordt (looproutes, wachtrijen voorkomen, afstand kunnen houden).
- Hygiëne; desinfecteren (zoals handgel) en de praktische doorvertaling ten aanzien van contactmomenten zoals het potlood, het overhandigen van het ID-bewijs en stembiljet / -pas en het stemhokje (tafelblad en gordijn).
- Tijdsduur; dat het stemmen iets meer tijd kan kosten als COVID19 -maatregelen gelden is begrijpelijk en acceptabel (in redelijkheid). Hierover verwacht men echter wel over geïnformeerd te worden.

“Ik stem altijd op het station, daar staan altijd lange rijen en is het druk. Ik ben benieuwd hoe ze dat gaan aanpakken. Echt langer wachten daar heb ik ook geen zin in.”

“Ik verwacht vooraf wel een flyer, waarin staat wat ik kan verwachten. Maar ook wat ik zelf moet doen.”

Overzicht triggers en barrières in relatie tot veilig stemmen

Samengevat is er een aantal triggers / barrières ten aanzien van het wel / niet (veilig) stemmen in een stembureau in coronatijd:

Triggers

- Primair // Eenduidige maatregelen (NL-breed) zijn de basis:
  - 1.5 meter
  - Handgel
  - Looproutes
  - Gezondheidscheck (ook al is het vertrouwen hierin niet zo hoog)
- Primair // De verwachting is dat naast de basis:
  - Er een coördinator gastheer / -vrouw aanwezig is.
  - Er een beleid komt rondom het potlood.
  - Er een beleid komt rondom het overhandigen van het ID-bewijs en het stembiljet / stempas.
  - Dat er communicatie vooraf zal zijn met betrekking tot maatregelen, het te verwachten proces en tips (om zelf extra maatregelen te kunnen treffen), zowel vooraf bij het ontvangen van de stempas als in de media.
- Secundair // Een pre, maar niet essentieel:
  - Spreiding van drukte op welke manier dan ook / informatie vooraf over drukke bureaus en drukke tijden.
  - Stemhokje reinigen.
  - Aandacht voor de locatie (overall geschiktheid ruimte (bijvoorbeeld i.v.m. oppervlakte en ventilatie van de ruimte) en locatie an sich)
    - Verpleeghuizen als stemlocatie is passend voor bewoners, maar niet voor buitenstaanders. Scholen kunnen wel voor iedere kiezer, mits passende maatregelen worden gehanteerd.

Barrières

- Primair // Drukke; geen afstand kunnen houden, wachtrij
- Secundair // Een aantal contactmomenten roept vragen op:
  - Het potlood hergebruiken
  - ID-bewijs en het stembiljet / -pas overhandigen en weer terug krijgen
  - Ook genoemd, maar minder prominent: stemhokje desinfecteren.

BIJLAGE 1 – Onderzoeksverantwoording

Methode en procedure

Het kwalitatieve onderzoek is uitgevoerd aan de hand van drie focusgroepen (n=8, t= 120 minuten) onder kiezers (stemgerechtigde burgers die voornemens zijn te gaan stemmen tijdens de Tweede Kamerverkiezing). De focusgroepen zijn uitgevoerd op donderdag 30 juli 2020 ten kantore van MARE in Amsterdam; betrokkenen van BZK hebben meegekeken met het onderzoek.

Stimulusmateriaal (zie bijlage 4)

- COVID-19 maatregelen in het stemlokaal
- Overzicht proces naar / in het stemlokaal (indien nodig)

Respondenten

In totaal zijn 24 respondenten uit het algemeen Nederlands publiek geworven in de leeftijd 18-80 jaar. Hierbij zijn de volgende selectiecriteria nagestreefd:

Allen:

- Zijn stemgerechtigd
- Zijn van plan persoonlijk hun stem uit te brengen in het stemlokaal (niet via een gematigde)

Spreiding op:

- Leeftijd (binnen de range van de groep)
  - Groep 1: Leeftijd 60 – 80 jaar
  - Groep 2: Leeftijd 18 – 40 jaar
  - Groep 3: Leeftijd 35 - 65 jaar
- Opleidingsniveau
- Gezinssamenstelling
- Betrokkenheid COVID-19 maatregelen (niet betrokken, betrokken en zeer betrokken)
- Regio, per groep:
  - n=2 Amsterdammers
  - n=2 groot Amsterdam
  - n=4 overige regio's (niet-Amsterdam / niet-groot Amsterdam)

De respondenten die hebben deelgenomen aan dit onderzoek, zijn geworven door een in marktonderzoek gespecialiseerd selectiebureau (Respondenten.nl) onder verantwoordelijkheid van MARE. Voor deelname aan de focusgroepen hebben zij een passende (financiële) vergoeding ontvangen.

Respondentenoverzicht (geanonimiseerd)

Groep 1: Leeftijd 60 - 80 jaar			Groep 2: Leeftijd 18 - 40 jaar			Groep 3: Leeftijd 35 - 65 jaar		
	M/V	Leeftijd		M/V	Leeftijd		M/V	Leeftijd
1	V	63	1	V	37	1	V	63
2	M	67	2	V	18	2	V	49
3	M	77	3	M	39	3	M	58
4	V	61	4	V	35	4	M	47
5	V	60	5	V	32	5	V	57
6	V	60	6	V	29	6	M	56
7	M	72	7	M	21	7	M	41
8	M	67	8	M	23	8	M	54

Projectteam

Het onderzoeksteam van MARE bestond uit Mirjam Paternotte (Managing Partner) en Shari Kok (Senior Insight Expert).

BIJLAGE 2 – Gesprekspuntenlijst

Projecttitel	Verkiezingen en corona	Methode	Focusgroepen n=8, t=120 minuten
Datum	30 juli 2020	Projectnummer	2020138
Locatie	MARE, Amsterdam	Versie	03

Deze checklist fungeert als een **flexibele gespreksrichtlijn**. De **volgorde en de formulering** van de te stellen vragen zijn afhankelijk van de respondenten en het verloop van de gesprekken. Bij elke vraag wordt het ‘waarom’ achterhaald.

00.00	10 min.	Introductie
-------	---------	--------------------

- Welkom
- Uitleg onderzoekssituatie
- Kennismaken: naam, gezinssituatie, dagelijkse bezigheden, vrije tijd, etc.

00.10	10 min.	Context // COVID-19 maatregelen
-------	---------	--

INT. Geeft aan kort over de COVID-19 maatregelen te willen praten en in hoeverre die van invloed zijn op wat je dagelijks doet.

- In hoeverre ga je ergens niet naartoe door de COVID-19 maatregelen; welke specifieke locaties, welke specifieke situaties + toelichting

00.20	40 min.	Stemmen in het stemlokaal (spontaan)
-------	---------	---

INT. Geeft aan het tijdens dit gesprek verder over de verkiezingen te willen hebben (aankomende verkiezing: TK-verkiezing op 17 maart 2021).

Hierbij gaat de discussie niet over het nut en de noodzaak van verkiezingen en over nut en noodzaak van het stemmen, maar over hoe jullie aankijken tegen stemmen in een stemlokaal waarbij ook COVID-19 maatregelen gelden.

- Gegeven de huidige coronasituatie; in hoeverre ben jij van plan te gaan stemmen
- Als je denkt aan het stemmen voor de verkiezing in maart:
  - Waar denk je dan aan; schrijf drie associaties op (*INT: schrijf eerst individueel drie associaties op, daarna plenair bespreken*)
    - *INT. benadrukt dat we op zoek zijn naar eerlijke en niet sociaal-wenselijke antwoorden*
  - Wat voor een gevoel heb je als je aan het stemmen denkt in coronatijd
  - In hoeverre heb je zorgen / angsten als je denkt aan het stemmen en corona(maatregelen)

- *INT. let op maar niet benoemen: signalen van machtigen, worries t.a.v. stemlokalen en afstand houden, kiezen voor specifieke locatie / specifiek tijdstip, hygiëne maatregelen etc.*
  - Wie maakt zich geen zorgen; toelichting
- In hoeverre moeten er maatregelen getroffen worden om veilig te kunnen stemmen in het stemlokaal; wat is belangrijk (*bijvoorbeeld: afstand houden, hygiëne maatregelen, routing, gezondheidscheck etc.*) (*int. schrijft mee op flip-over*)
INT. maak onderscheid tussen de verschillende 'fasen':
  - Voordat de kiezer naar het stemlokaal gaat (bv. informatievoorzieningen)
  - In het stemlokaal (bv. ingang, gastvrouw/heer, gezondheidscheck, routing, in en om het stemhokje, exit, andere aanwezige kiezers / stembureauleden)
- Wat is doorslaggevend om ervoor te zorgen dat elke kiezer zich veilig voelt in het stembureau
- Welke verantwoordelijkheid ligt bij kiezers zelf

01.00	50 min.	Stemmen en COVID-19 (gegeven de maatregelen)
-------	---------	---

Int. geeft aan dat in maart 2021 de TK-verkiezing worden gehouden. Misschien moet er dan nog rekening mee gehouden worden dat het COVID-19 virus onder ons is. Daarom wordt nu nagedacht over hoe het stemlokaal ingericht moet worden, zodat het veilig is om daar te stemmen. Het doel is: niemand moet bevreesd zijn om te gaan stemmen. Nu willen wij aan de hand van concrete voorbeelden van maatregelen verder praten.

Voorleggen conceptmaatregelen

Gegeven dat dit de maatregelen zijn:

- Eerste reactie
- In hoeverre duidelijk; wat springt er in positieve / negatieve zin uit
- In hoeverre roept dit vragen op
- In hoeverre mist er iets; zijn er andere maatregelen te bedenken die ook nodig zijn
- Hoe denk je dat het stemmen zal zijn met deze COVID-19 maatregelen (impact maatregelen)
Check (INT. pakt de zojuist besproken verwachtingen t.a.v. het stemmen erbij (flip-over); in hoeverre zijn er aanvullende verwachtingen / vragen etc. en check dit per fase, zorg dat alle stappen van het proces worden besproken):
  - In hoeverre knel- / aandachtspunten
    - *INT. check: als wordt gevraagd de handen schoon te maken en afstand te houden, in hoeverre wordt aan het verzoek voldaan*
    - *INT. check: verwachtingen ten aanzien van kiezers die zich niet aan de maatregelen houden / weigeren; welke reactie verwacht je, hoe zou jij reageren*
    - *INT. check: beleving indien dit resulteert in langer wachten*
  - In hoeverre veilig
  - In hoeverre angst
  - In hoeverre gerustgesteld
- In hoeverre heb je zorgen over het stemmen in het stemlokaal als deze COVID-19 maatregelen gelden
  - Wat zou nog moeten worden opgelost

- In hoeverre heb je wensen voor het stemmen met de COVID-19 maatregelen; hoe kan optimaal gestemd worden in het stemlokaal, wat wil je weten

Zelf stemmen

Gegeven de voorgelegde maatregelen zijn:

- In hoeverre ben je van plan te gaan stemmen

Projectie opdracht: Zelf geven jullie allemaal aan te gaan stemmen (of deels), maar stel je een vriend voor die het niet aandurft om dit jaar te stemmen (eerst individueel opschrijven, dan plenair bespreken)

- Wat zou er volgens jou nodig zijn om deze vriend(in) ertoe te bewegen wel te gaan stemmen

Projectie opdracht: Stel je voor je bent aan het stemmen en iemand anders houdt zich niet aan de COVID-19 maatregelen (eerst individueel opschrijven, dan plenair bespreken)

- In hoeverre ga je diegene erop aanspreken
- Hoe reageert diegene
- Verwacht je spanning / problemen (als toeschouwer versus zelf aanspreken)
- Hoe kan het stembureau hierop anticiperen

01.50	10 min.	Afsluiting
-------	---------	-------------------

- We hebben het nu bijna twee uur gehad over het stemmen met COVID-19 maatregelen; in hoeverre ben jij anders gaan denken over stemmen in coronatijd
- Tot slot, hebben jullie nog een advies om zoveel mogelijk mensen naar het stemlokaal te bewegen en er voor te zorgen dat elke kiezer zich veilig voelt op het stembureau
- Vragen/opmerkingen respondenten/ opdrachtgever
- Bedanken

BIJLAGE 4 – Stimulusmateriaal

1 // Maatregelen in het stemlokaal

1. Veilige afstand houden: 1,5 meter
Zowel tussen kiezers als tussen kiezers en stembureauleden.
In het stemlokaal markeringen om afstand te houden en om de looproute aan te geven.
2. Afscherming
Tussen stembureauleden en kiezers schermen (zoals bij kassa's, recepties, etc.)
3. Gezondheidscheck
Bij ingang van stemlokaal een poster of flyer met vragen voor gezondheidscheck. Vragen zullen niet actief gesteld worden. De kiezer wordt alleen op vragen gewezen.
4. Handhygiëne
Bij ingang van stemlokaal en bij het verlaten stemlokaal handen schoonmaken met desinfecterende gel.

2 // Proces van stemmen

COVID-19 voordat kiezer naar stemlokaal gaat

- Kiezer zal voor de dag van de verkiezing, waarschijnlijk bij zijn stempas en/of als de kiezer het overzicht van kandidaten thuis ontvangt, informatie krijgen over de maatregelen die gelden in het stemlokaal.
- Ook zullen de vragen van de gezondheidscheck onder de aandacht van de kiezer worden gebracht.

Proces in het stemlokaal

- Bij de ingang van het stemlokaal staat een gastheer/gastvrouw. Die houdt in de gaten of in het stemlokaal al niet te veel kiezers bevinden. Is dat het geval, dan zal de kiezer gevraagd worden even te wachten. Voor het merendeel van de kiezers zal een gastheer/gastvrouw een nieuw verschijnsel zijn. Enkele gemeenten (bijvoorbeeld Rotterdam) hebben dat al eerder ingevoerd maar dat is een uitzondering.
- De gastheer/gastvrouw zal kiezer wijzen op de vragen van de gezondheidscheck. Het is een eigen verantwoordelijkheid van de kiezer om die voor zichzelf te beantwoorden.
- De gastheer/gastvrouw zal kiezer vragen om handen schoon te maken. Zal kiezer vragen om 1,5 meter afstand te houden en om de aanwezen looproute te volgen en laat de kiezer dan door in het stemlokaal.
- De kiezer gaat naar de tafel van het stembureau, hier zijn zo mogelijk kuchschermen geplaatst. Kiezer geeft zijn stempas en id-bewijs aan stembureau en krijgt het id-bewijs en stembiljet van het stembureau terug.
- Kiezer loopt naar stemhokje, vult stembiljet in en loopt vervolgens via looproute naar stembus waar hij zijn stembiljet in kan doen. Via looproute loopt kiezer naar de uitgang en maakt daar weer zijn handen schoon.
- De potloden waarmee de stembiljetten worden ingevuld en de stemhokjes worden een aantal keren per dag schoongemaakt (dus niet na gebruik door elke individuele kiezer). Dat zal waarschijnlijk gebeuren op momenten dat het rustig is in de stemlokalen. De meeste kiezers zullen dat waarschijnlijk niet zien.

MARE
Quarter Plaza
Transformatorweg 74
1014 AK Amsterdam
t +31 (0)20-6705020
www.mare.amsterdam
www.anticipate.amsterdam